

Bibliotekarien och professionen

– en forskningsöversikt

Svensk Biblioteksforening april 2008

SVENSK BIBLIOTEKSFÖRENING

Box 70380, 107 24 STOCKHOLM

Tel: 08-545 132 30 Fax: 08-545 132 31

E-post: info@biblioteksforeningen.org www.biblioteksforeningen.org

Innehåll

Förord	3
Inledning	4
Vad utmärker bibliotekarieyrket?	6
Bibliotekariens breda, men otydliga kompetens	6
Bibliotekariernas många identiteter	8
Fri tillgång till information	9
Relationen till den offentliga sektorn	10
En profession med många relationer	10
Ett teoretiskt eller praktiskt yrke?	12
Yrkets utveckling	15
Från kultur- till upplevelseförmedlare	15
Nya roller kolliderar med gamla	17
Är bibliotekarieyrket en profession?	20
Kriterier på en profession	20
Bibliotekarieyrket – en profession eller ej?	21
Bibliotekariernas professionella projekt	22
Professionella projekt	22
Att upprätthålla en expertroll	23
Bibliotekarierna och genusperspektivet	25
Kvinnliga och manliga bibliotekarier	25
Angelägen forskning om bibliotekarierna	27
Noter	32
Litteratur	34

Förord

I Svensk Biblioteksförningens verksamhetsplan står att föreningen bevakar biblioteks- och informationsvetenskaplig forskning samt förmedlar ny relevant forskning till medlemmarna. Det gör vi bland annat med hjälp av forskningsöversikter över olika delar av bibliotekens verksamhetsområde. I fjol publicerades en rapport om forskning om bibliotekens ekonomiska nytta och nu i vår kommer en forskningsöversikt om biblioteken och personer med utländsk bakgrund. Förhoppningen är att våra forskningspublikationer ska kunna användas som inspirationskällor och stöd för verksamhetsutveckling.

Den nu aktuella översikten, som handlar om forskning om bibliotekarieryrket, belyser ett intressant forskningsområde. Den pekar på att de senaste decennierna på grund av tekniska, politiska och ekonomiska förändringar varit en turbulent tid för bibliotekarierna. Yrkesgruppen har ägnat – och ägnar fortfarande – mycket tid åt att fundera på hur man ska förhålla sig till den nya omvärlden, men idag märkts tydliga tecken på att man nu kan orientera sig i det nya landskapet och att man är inne på rätt väg mot framtiden.

Översikten är skriven av föreningens utredare Anna Kåring Wagman.

Niclas Lindberg
Generalsekreterare
Svensk Biblioteksförning

Inledning

Vad kan en bibliotekarie? Hur har yrket förändrats? Vad har yrkeskåren gjort för att hävda sin position i relation till användare och andra yrkesgrupper?

Funderingarna om bibliotekarieryrket är många och Svensk Biblioteks-förenings utvecklingsråd för ledning, profession och organisation, under ledning av Catta Torhell, identifierade under hösten 2007 ett behov av en forskningsöversikt om bibliotekarierna och professionen. Rådet önskade att översikten skulle koncentreras till aktuell svensk forskning med några nordiska och internationella utblickar.¹

Forskningsområdet bibliotekarieprofessionen är relativt litet. En handfull doktorander och disputerade forskare skriver om frågorna och varje år publiceras ett par magisteruppsatser inom ämnesområdet.² Intresset från andra discipliner än biblioteks- och informationsvetenskapen är begränsat. Den svenska forskningen ägnar mer uppmärksamhet åt folk- än forskningsbibliotekarierna, särskilt magisteruppsatserna.³ Just nu inriktas forskningen mest mot professionaliseringssträvanden och socialiseringsfrågor, liksom vilken bild av bibliotekariernas arbetsuppgifter och kompetens som finns bland bibliotekarierna själva och hos andra. Den svenska forskningen hämtar mycket inspiration från forskare i Storbritannien, USA och Danmark. Danmark är också det land i Norden som producerat mest forskning i ämnet.

Forskningsområdet kretsar kring fem övergripande teman:

Ett första tema är vad som karakteriserar bibliotekarieryrket. Här behandlas frågor om vilka arbetsuppgifter bibliotekarier har, vilken särskild kompetens de besitter, om de kan sägas vara generalister eller specialister och vilka värderingar som utmärker en bibliotekarie. Hur ser bibliotekariernas identiteter eller yrkesroller ut? Vilken betydelse har den nära kopplingen till den offentliga sektorn och de många person-kontakter som kännetecknar yrket?

Det andra temat berör förändring. Inom detta ställs frågor om hur yrket har utvecklats över tid och om arbetsuppgifterna och självbilden har förändrats. Hur har yrket påverkats av tekniska, politiska, kulturella och ekonomiska impulser? Eller har kanske yrket inte förändrats särskilt mycket?

En tredje inriktning ställer frågan om bibliotekarieryrket kan karakteriseras som en profession enligt klassiska kriterier eller om det faller utanför professionskategorin. Vilka egenskaper har det i sådana fall gemensamt med professioner och vilka saknas?

Den fjärde forskningsinriktningen intresserar sig för yrkeskårens gemensamma agerande. Hur har bibliotekarierna försökt hävda sig som grupp i relation till andra yrkesgrupper och till användarna? Vidare diskuterar man hur yrkeskåren reproduceras och vilken roll exempelvis utbildningen spelar vid tillägnandet av yrkesidentiteten.

En femte och sista genre fokuserar på det faktum att bibliotekarieryrket har varit och fortfarande är ett yrke som sysselsätter fler kvinnor än män. Hur påverkar det bibliotekariernas egen och det omgivande samhällets bild av yrkesgruppen?

Ämnesområdet är angeläget och aktuellt. De senaste tio, tjugo åren har inneburit ständiga förändringar inom både teknik- och medieområdet. Besparingar och nedskärningar har präglat verksamheterna och olika sätt att bemöta användarna har prövats. Nu när dessa förändringar börjar sätta sig lyfter yrkeskåren blicken och frågar sig vad som finns kvar av det gamla och vad som är nytt och vad som egentligen ska utgöra bibliotekariers verksamhetsområde. Forskningsläget tyder på att det är en process som i allra högsta grad är pågående. Den förefaller emellanåt vara ganska smärtsam, men är förmodligen oundviklig med tanke på de snabba förändringar som präglat de senaste decennierna. Och den är inte bara oundviklig, utan också positiv: bibliotekarierna kan betraktas som en orädd yrkesgrupp, eftersom de vågar vrida och vända på sin egen yrkesroll och ställa svåra frågor, inte minst till sig själva. Förhoppningen är att forskningsöversikten kan bidra till såväl bibliotekariernas som andras kunskaper om yrkeskåren, dess förändrade förutsättningar och den omprövningsfas man befinner sig i.

Vad utmärker bibliotekarieyrket?

Ett första ämnesområde är alltså forskning om vad som utgör bibliotekariernas kärnkompetens och vad som är kännetecknande för bibliotekarieyrket.

Bibliotekariens breda, men otydliga kompetens

Många har pekat på avsaknaden av en tydlig beskrivning av bibliotekariernas kompetens. Yrkeskåren är dålig på att sätta ord på sina särskilda kunskaper och berätta vad den kan bättre än andra yrkesgrupper. Försök har gjorts att sammanställa vad som ingår i bibliotekariernas kompetens, men det finns ingen enighet om vad som utgör kärnan i yrket. I stället pekas många olika egenskaper ut som centrala kompetenser. Det medför att det är svårt att hävda yrkeskårens status och anspråk gentemot andra yrkesgrupper och gentemot arbetsgivare.⁴ Problemet med att definiera bibliotekariekompetensen är dock inte unikt för Sverige, utan något som återfinns i många länder.⁵

Att informationskompetens och kunskapsorganisation ingår i yrkets kärna skriver de flesta under på. Andra egenskaper som nämns är social och pedagogisk kompetens och en förmåga att jämföra och värdera information och olika källor. Ytterligare andra är förmåga att erbjuda service, förmedla kultur, ha god kännedom om litteratur och väcka läslust.⁶

Anne Kappelin Rääf och Martina Lundgren har i en magisteruppsats kartlagt bibliotekariers egen uppfattning om vad som utgör kärnan i deras kompetens. De kompetenser som nämndes oftast var informationssökning och serviceinriktning. Författarna kunde också notera att olika personliga egenskaper, såsom nyfikenhet och flexibilitet, ofta nämndes först, före mer formella kompetenser som litteraturkunskap eller pedagogisk kompetens.⁷

En orsak till bibliotekariernas diffusa profil kan vara att deras arbete består av många olika moment. Marie Eslon och Maria Ljungdahl har i en magisteruppsats undersökt hur bibliotekarierna fördelar

sin arbetstid. Författarna konstaterar att mer än hälften av arbetsuppgifterna utförs utan kontakt med andra människor. Det kan enligt dem vara en bidragande förklaring till att mycket av bibliotekariernas arbete är okänt för användarna. Vidare visar det sig att en femtedel av den totala arbetstiden ägnas åt kontakter med låntagare och kunder. Kontakter med kollegor och externa personer tar ungefär lika mycket tid i anspråk. Förvånansvärt lite tid – knappt en tjugondel av arbetsveckan – ägnas åt inläsning och bevakning.

Eslon och Ljungdahl kan också märka vissa skillnader mellan olika bibliotekariekategorier. Folkbibliotekarier ägnar förhållandevis mycket tid åt kontakter med användare, medan forskningsbibliotekarier lägger mer tid på inre arbete, såsom indexering och elektronisk publicering.⁸

En annan orsak till den otydliga bilden av vad bibliotekarier gör, kan vara den starka kopplingen till själva lokalen där de arbetar. Beskrivningen av en bibliotekarie blir en person som arbetar på bibliotek, inte personens arbetsuppgifter.⁹ Uppsatsen *Don't mention the 'L'-word* tar upp problemet med att yrket förknippas så starkt med själva biblioteket. Författarna undersöker inställningen till bibliotekariers kompetens hos personalrekryterare vid bemannings- och rekryteringsföretag som anställer personal inom området ”information management”. Slutsatsen är att bibliotekariernas kompetens är eftertraktad och uppskattad. Särskilt värderas kunskaper om informationshantering, informationssökning, intern och extern information, olika informationskällor och medier samt organisation, systematisering och strukturering av information. Däremot är utbildningen lågt värderad och inte särskilt eftersökt – rekryterarna känner med andra ord inte till att de önskvärda kunskaperna lärs ut vid utbildningarna. Författarnas slutsats är att man bör fundera på andra benämningar på yrket, exempelvis IKT-specialist.¹⁰

Lars Seldén och Mats Sjölin har lyft fram hur förväntningarna på bibliotekariers kunskaper och kompetens förändrats. Ett exempel är att biblioteksdebattörer under 1950- och 1960-talen betonade att bibliotekarier verksamma vid folk- och forskningsbibliotek behöver samma kunskaper, medan man under 1970- och 1980-talen i stället fokuserade på skillnader i olika bibliotekariegrupperns kunskap.¹¹ På 1990-talet framhölls åter de gemensamma delarna av yrket.

Bredd och helhetssyn är grundläggande delar av bibliotekarieryrket. Bibliotekarier utbildas till generalister, till öppenhet och till att vara mottagliga för förändringar.¹² Bland annat Linköpingsforskaren Lena

Olsson diskuterar om bibliotekarierna skulle tjäna på att utvecklas mer i riktning mot att bli ämnesspecialister, eftersom man då lättare skulle kunna förmedla sin kompetens till andra. Olsson tror dock att bibliotekarierna fortsätter att utveckla en generalistkompetens.¹³

Bibliotekariernas många identiteter

En forskare som fördjupat sig i frågan om bibliotekarieyrkets olika sidor är dansken Anders Ørom. Han har identifierat sex olika bibliotekarieidentiteter, vilka ofta refereras i den svenska forskningen.

I *kulturförmedlaridentiteten* är grunden att värdera litteratur och andra kulturella uttryck och kommunicera dessa genom direkt kontakt med användarna. Bibliotekarier inom denna identitet är ofta orienterade mot etablerad och erkänd kultur. Kulturförmedlaridentiteten kräver god överblick över samlingarna, allmänbildning och kritisk och estetisk kompetens. Identiteten har sitt ursprung i en klassisk bildnings- och upplysningstradition.

Bibliotekarier med en *ämnesspecialistidentitet* bör ha fackkunskaper och vetenskaplig allmänbildning för att kunna bistå användare med mer specialiserade frågor. Ämnesspecialistidentiteten betonar bibliotekariearbetets intellektuella och kommunikativa sidor. Liksom kulturförmedlaridentiteten har den sina rötter i en upplysnings-tradition.

Dokumentalistidentiteten är inriktad på de mer hantverksmässiga sidorna av biblioteksarbetet, såsom klassifikation, katalogisering, referensarbete och bibliografi. Fokus riktas mot systematiska färdigheter, metoder och regler, snarare än kulturens och kunskapens innehåll.

Bibliotekarier som omfattar en *socialarbetaridentitet* visar stort intresse för de skiftande intressen och behov som olika användargrupper (främst kvinnor, barn och arbetarklass) har och arbetar ofta uppsökande. Socialarbetarbibliotekarien är inte främst intresserad av innehållet i det material som förmedlas, utan av hur väl materialet uppfyller användarens upplevda behov. Bibliotekariens främsta egenskaper är därmed inte att vara utrustad med särskild fackkunskap eller estetisk kompetens eller att ordna samlingarna.

Bibliotekarien som *informationsorganisatör* utmärks av att hon eller han kan organisera information. Det innefattar att analysera olika aktörers och verksamheters specifika informationsbehov, att organisera förmedling av information och att skapa olika informationssystem.

Informationsförmedlaridentiteten betonar den tekniska sidan av arbetet och hur tekniken kan hjälpa till att förmedla information till användarna. Informationsförmedlarbibliotekarien tenderar att vända sig till tekniska lösningar för att komma tillrätta med olika problem. För bibliotekarien som informationsförmedlare är det därför viktigt att behärska elektroniska informationsförmedlingssystem.¹⁴

Trine Schreiber skönjer ytterligare en identitet, nämligen en *upplevelseförmedlande identitet*. För bibliotekarier med denna identitet ligger betoningen på användarnas upplevelser och då särskilt de användare som konsumerar massmedier. Biblioteken börjar därmed konkurrera med andra medietjänster om användarnas uppmärksamhet.¹⁵

I en undersökning i samband med en magisteruppsats tillfrågades bibliotekariestudenter om de ansåg att informationsförmedling eller kulturförmedling var viktigast i deras kommande yrkesroll. Merparten ansåg att informationsförmedling var viktigast, men det mest intressanta var att en stor andel av studenterna vägrade svara på frågan. De menade att det var omöjligt för en bibliotekarie att välja bort någondera.¹⁶

Fri tillgång till information

Det är alltså svårt att hitta något i bibliotekariernas arbetsuppgifter eller deras kompetens som ger utomstående en klar uppfattning om yrkesgruppen. Vissa forskare har i stället sökt efter andra drag hos yrkeskåren eller i yrket som sådant för att visa vad som utmärker bibliotekarier. Några av dessa har pekat på att en avgörande del av bibliotekarieprofessionen är att man står för vissa bestämda värderingar, nämligen att säkra invånarnas fria tillgång till information. Att garantera fri tillgång till kunskap är alltså den egenskap som olika bibliotekarier har gemensamt och som därmed är viktigare än exempelvis en gemensam och unik kunskapsbas.

Den amerikanske bibliotekarien och forskaren Michael Winter har understrukt bibliotekariernas roll att fungera som en länk mellan samhällets offentliga institutioner och individerna. Winter menar att bibliotekarierna skiljer sig från andra informationsyrken genom att de utgör ett mellanled mellan användarna och den offentliga kunskapsmängden. För Winter handlar bibliotekariernas kunskapsorganisation inte bara om att kunna strukturera och tillhandahålla information, utan den har också en normativ sida: medborgarna ska ha tillgång till så mycket information som möjligt.¹⁷

Relationen till den offentliga sektorn

En annan forskningsinriktning menar att bibliotekarieyrket allra tydligast utmärks av det faktum att bibliotek är en del av den offentliga sektorn. Enligt den här skolan har vissa yrken – såsom bibliotekarier, förskollärare och socialassistenter – vuxit fram i ett så nära samspel med välfärdsstaten att de kan benämnas välfärdsprofessioner. Den offentliga sektorn förändras ständigt och ställer nya krav på biblioteken och bibliotekarierna måste hela tiden anpassa sig till detta och omdefiniera sin självförståelse. Förändringar i professionen är alltså enligt det här perspektivet till stor del en följd av förändringar i den offentliga sektorn. Ibland har den täta anknytningen till staten upplevts som givande, medan den vid andra tidpunkter betraktats som ett hinder. Under välfärdssamhällets blomstringstid under 1970-talet uppfattade många det som en fördel att tillhöra den offentliga sektorn, medan det var mer bekymmersamt exempelvis under 1980- och 1990-talens åtstramningsår.

Pedagogen Katrin Hjort och sociologen Trine Schreiber menar att professioner kan reagera på tre sätt på förändringar inom den offentliga sektorn. För det första kan man kämpa för att behålla det monopol man haft, till exempel genom att förtydliga yrkesgruppens egna vetenskapliga kunskapsbas. För det andra kan man låta användarna definiera verksamheterna. Man anpassar sig således till en utbuds- och efterfrågemodell och omdefinierar sig till att bli leverantörer av service. För det tredje kan man gå in i en dialog med användare, politiker, medier och andra. I en sådan dialog har man en öppenhet för användarnas behov och bidrar med den fackkompetens man tillgodogjort sig genom sin utbildning och yrkeserfarenhet. Schreiber ser exempel på att bibliotekarier använt sig av både den första och andra strategin, men hon ser med tillförsikt att man börjar närma sig en dialogmodell.¹⁸

En profession med många relationer

Ytterligare andra har tagit sin utgångspunkt i att bibliotekariens arbetsuppgifter i stor utsträckning handlar om att ha kontakt med andra människor.

Exempelvis den danske professorn Lejf Hjort menar att kontakten med användarna är en så stor del av arbetet att bibliotekarieyrket kan kallas för en relationsprofession. Yrkesverksamma inom relationsprofessioner har relationer till andra människor som en central del av arbetet och det stora antalet relationer ställer särskilda krav på professionen. Förutom fackkunskaper bör bibliotekarierna besitta en förhandlingskompetens, eftersom de ofta hamnar i en förhandlingssituation med användare,

politiker och tjänstemän, och de måste i dessa möten kunna legitimera sin profession. Då behövs en förmåga att abstrahera, dokumentera och strukturera sina erfarenheter, att kunna formulera sina tankar och upplevelser och översätta dessa erfarenheter till ett språk som andra kan förstå och ta till sig. I dagens verklighet måste man exempelvis kunna legitimera sig i ekonomiska termer för att klara sig väl i en förhandlings-situation med politiker. Av yrkesverksamma inom en relationsprofession krävs därför såväl ekonomiskt förnuft som organisatorisk effektivitet och god kommunikationsförmåga.¹⁹

Den svenska biblioteksforskaren Maj Klasson menar att innehållet i bibliotekarieryrket ofta utgår från relationen mellan bibliotekarien och användaren. Dessa relationer har hon beskrivit som tre olika modeller. I *förmyndarmodellen* vill bibliotekarien förmedla sina värderingar till användarna. Bibliotekarien värnar om den goda boken och kulturen. Bibliotekarien är på sätt och vis huvudpersonen i mötet och användaren mer objektet för en åtgärd. Bibliotekariens egna, personliga värderingar framkommer tydligt i förmyndarmodellen – det bibliotekarien anser vara bra böcker eller lämpliga medier blir uppenbart. I *marknadsmodellen* ingår bibliotekarien och användaren snarare i en köp- och säljrelation. Biblioteken marknadsför sina tjänster, användaren formulerar sin ”beställning” och bibliotekarien ser till att tjänsten blir utförd. Både bibliotekarien och användaren är medvetna om att användaren är den som ”betalar” för tjänsten, om än indirekt. Bibliotekariens egen värderingar förblir dolda i marknadsmodellen. Klassons tredje modell, *dialog- eller samarbetsmodellen*, präglas i stället av ett jämlikt samtal. Både bibliotekarien och användaren är aktiva och båda parter kunskap och erfarenheter kan komma till användning. Likaså finns det plats för bådas värderingar. För att ett givande möte ska uppstå krävs förmåga till kommunikation hos båda parter.²⁰

Flera har påpekat att relationen till användarna förändrats det senaste decenniet och att det påverkat bilden av bibliotekarieprofessionen. Redan på 1980-talet frågade amerikanen Brian Nielsen om det faktum att användarna i allt högre grad själva kan söka information, innebär att bibliotekariens position förstärks eller försvagas.²¹ Även sociologen Valérie Fournier har diskuterat hur den professionella expertisen påverkas när användarna sätts i centrum och får större kunskap och möjligheter att ifrågasätta expertisen.²²

BHS-forskaren Jenny Hedman intresserar sig för hur relationen mellan bibliotekarien och användaren kan betraktas som en maktrelation och hur bibliotekarier agerar för att upprätthålla sin auktoritet: ”... I find

it noteworthy that if librarians tend to work hard to provide end-users with qualitative informations, they tend to work even harder to provide them with informations on the virtues of the library and the continuous necessity of consulting librarians²³.

Hedman diskuterar med utgångspunkt i britten Patrick Wilsons forskning också forsknings- och specialbibliotekariernas särskilda utmaning, nämligen att fungera som auktoriteter i relation till andra auktoriteter, det vill säga ämnesexperter och forskare. Hon ställer frågan om det över huvud taget är möjligt för bibliotekarien som generalist att rekommendera källor till en ämnesspecialist. Hedman förespråkar en kommunikativ ansats, vilket innebär att bibliotekarien hyser en förståelse för hur informationen produceras, förmedlas och används. Då kan bibliotekarien fortsätta vara en auktoritet inom informationsökning och förmedling av informationskompetens i mötet med användaren, som i sin tur är expert på ett visst ämnesområde.²⁴

Ett teoretiskt eller praktiskt yrke?

Tidigare var bibliotekarieutbildningen en övervägande praktisk utbildning, men sedan 1993 är den akademiskt inriktad. Utbildningsreformen har fortfarande inte riktigt satt sig, utan det pågår ännu diskussioner om yrkets karaktär och vilken utbildning som bäst ger de kunskaper en bibliotekarie behöver. Här finns inte plats att gå in på den omfattande frågan om utbildningarna, men några exempel på deras roll för skapandet av bibliotekarieidentiteten ska ändå nämnas.

Camilla Moring och Jenny Hedman har skrivit om olika forskares uppfattningar om överföringen av bibliotekarieidentiteten. Enligt en traditionell syn överförs yrkeskunskap och professionell identitet genom formell utbildning. Med ett sådant perspektiv är yrke och person skilda från varandra i bemärkelsen att det är utbildningen som gett den yrkesverksamme hans kompetens, inte hans egna livserfarenheter eller personliga egenskaper.²⁵

Det synsättet har dock ifrågasatts av forskare som menar att det inte helt går att skilja mellan yrkesroll och person. Exempelvis menar J. Krejsler att det idag inte är tillräckligt för en profession att hänvisa till en teoretisk kunskapsbas. Bibliotekarien måste också visa sig och använda sig själv som människa i dialog med användarna. Han eller hon bör utveckla ett förhållningssätt där professionella krav förenas med den egna personligheten. Inte heller D. Schön anser att det går att skilja mellan yrkesroll och person. Hans poäng är att kunskap inte endast kan överföras via en teoretisk utbildning, utan att mycket av yrkeskunskap

finns outtalad och i praxis – man har vad Schön kallar ”kunskap-i-handling”.²⁶

Jean Lave och Etienne Wenger går ännu ett steg längre och menar att yrke och person smälter samman helt. Endast genom att delta i en ”praxisgemenskap” kan man lära sig ett yrke. Yrkesidentiteten utvecklas endast i samspel med andra – det är först i mötet med andra som vi blir de vi är. Att tillägna sig en professionsidentitet är att anamma professionens handlings- och tankemönster och bli ”en av oss” och detta kan endast ske i interaktion med andra.²⁷

Hedman och Moring har även berört bibliotekariestudenters inställning till yrket som ett praktiskt eller teoretiskt arbete. Författarna kan se att det finns stora skillnader i synen på yrket mellan olika studenter. De identifierar en grupp som praxisorienterade studenter och en annan som mer teoriorienterade. De praxisorienterade studenterna har sin förankring i folkbiblioteket och menar att yrket till stor del handlar om att kunna ge god service. De teoriorienterade studenterna upplever i stället en större förankring i forsknings- och utbildningsbiblioteken och intresserar sig mer för frågor om dynamik och förändringsbenägenhet i organisationer och verksamheter.

De praxisorienterade studenterna är oroliga för den mer akademiska utbildningen och anser att bibliotekarieutbildningen bör rymma fler praktiska moment. De teoriorienterade funderar i stället på om de kommer att få gehör för den kunskap de förvärvat under utbildningen.

Hedman och Moring tolkar resultaten som att akademiseringen av utbildningen har medfört en osäkerhet hos de studerande om deras yrke och identitet. De studerande söker en professionsidentitet, men hittar inget entydigt svar på vad den rymmer och därför använder de mycket energi till att fundera på förhållandet mellan teori och praxis i sina försök att komma på hur de bäst ska rusta sig för arbetslivet.²⁸

S. Wackerhausen menar att tillägnelsen av en professionsidentitet sker genom att man tar till sig tre delar i en professionell kultur. För det första yrkets frågekultur, vilket är de grundantaganden och värderingar som styr hur de yrkesverksamma tolkar och närmar sig olika situationer och vilka frågor man ställer till en situation för att kunna lösa olika problem. För det andra en språkkultur: *hur* det frågas, talas och förklaras i professionen, alltså vilken fackterminologi yrkesgruppen använder. För det tredje olika ”nyckelberättelser” som förekommer inom professionen, såsom anekdoter och myter som bidrar till att skapa en vi-känsla och en skillnad mellan ”oss” och ”de andra”.

Moring och Hedman kan se hur bibliotekariestudenter väljer frågor, språk och berättelser från olika bibliotekstyper. Redan under utbildningen formar de sig alltså till folk- eller forskningsbibliotekarier.²⁹

Magisteruppsatsen *Folkbibliotekarie på lika villkor?* tar upp frågan om vilka kvalifikationer bibliotekarier själva anser att de behöver. De intervjuade bibliotekarierna framhåller ofta personliga egenskaper, såsom utåtriktad läggning, social kompetens, samarbetsförmåga, trevligt sätt, stresstålighet och mod. Däremot nämns sällan särskilda kunskaper och när det ibland görs är det framför allt kunskaper som inhämtats från det praktiska arbetet på biblioteket, inte kunskaper som förvärvats under utbildningen.³⁰

Det finns flera uppsatser som tar upp arbetsgivarnas krav på bibliotekarierna. En av de nyare är skriven av Hanna Sandblom och Jessica Sigurdsson och pekar på ett stort glapp mellan de nyutexaminerade bibliotekariernas kompetens och vad arbetsgivarna vill ha. Arbetsgivarna har en generellt negativ bild av de nyutexaminerades kompetens. Särskilt saknar man praktiska kunskaper (om exempelvis inköp, fjärrlån och SAB-systemet), bok- och litteraturkunskaper och personliga egenskaper såsom samarbetsförmåga och en kompetens att utveckla biblioteksverksamheten. Däremot anser man att de nyutexaminerade är duktiga på datorer och teknik och att de har goda akademiska och teoretiska kunskaper – ibland dock *för* teoretiska. Uppsatsens författare kan också konstatera att arbetsgivarnas kunskaper om utbildningarna är begränsade. De pratar mer om vad som saknas i utbildningen än vad som ingår och de förefaller inte förstå att utbildningen är avsedd att leda till fler yrken än folkbibliotekarie.³¹

En annan uppsats diskuterar vilka egenskaper som efterlyses i platsannonser. Fackutbildning, erfarenhet av yrket och social förmåga är gemensamt för samtliga bibliotekarietjänster. Författarna kan dock se att kraven på folk- och skolbibliotekarier liknar varandra, liksom förväntningarna på universitets- och högskolebibliotekarier samt special- och vårdbibliotekarier. Folk- och skolbibliotekarier ska exempelvis oftare ha kompetens för ansvars- och utvecklingsarbete, medan språkkunskaper är ett vanligare krav för anställning som universitets-, högskole-, special- och vårdbibliotekarie. Pedagogisk kompetens och kunskaper om litteratur nämns däremot sällan och författarna frågar sig om det kan bero på att pedagogiska arbetsuppgifter inte riktigt slagit igenom ute på arbetsplatserna och om det redan finns gott om personal med kunskaper om litteratur eller om det kan tänkas finnas andra förklaringar till att dessa kvalifikationer inte efterlyses.³²

Yrkets utveckling

I nära anknytning till den första forskningsinriktningen ställs frågor om yrket har förändrats och i sådana fall hur. Har bibliotekarierna samma uppdrag idag som för 40 år sedan? Hur stor betydelse har den tekniska utvecklingen haft?

Från kultur- till upplevelseförmedlare

Som tidigare nämnts har Anders Ørom och Trine Schreiber skrivit om bibliotekariernas olika identiteter. Ørom och Schreiber har också placerat in identiteterna i tid och kan därmed peka på viktiga förändringar i yrket.

På 1960-talet präglades yrket till stor del av att det var en del av den expansiva offentliga sektorn. Verksamheterna växte och i takt med detta utvecklades fler rutiner och arbetet standardiseras allt mer. Samhället utmärktes av en framtidstro och stabilitet, vilken utgick från vissa grundläggande värderingar. Man hade en universell syn på kunskap och kultur och menade att viss kunskap och kultur var mer ”sann” och av högre kvalitet än annan. Med utgångspunkt i denna samhällssyn hade folk- och forskningsbibliotekarier en gemensam kunskaps- och värdesyn och kunde identifiera sin uppgift i samhället, nämligen att förmedla kunskap och kultur av hög kvalitet till medborgarna. Många bibliotekarier uppfattade därmed att man tillhörde en profession. Ørom menar att kulturförmedlaridentiteten var utmärkande för folkbibliotekarierna på 1960-talet, medan ämnesspecialistidentiteten var typisk för forskningsbibliotekarierna.³³

I och med övergången till 1970-talet kom samhället mer och mer att utmärkas av sociala motsättningar. Växande arbetslöshet gjorde exempelvis att konkurrensen mellan olika yrken ökade och att det blev viktigare att kunna hävda sin egen profession. Kunskapssynen förändrades i och med att kritik riktades mot det universalistiska perspektivet. Olika personer och grupper kunde tänkas ha olika definitioner av kunskap och kultur. Bibliotekariens uppdrag blev därmed ett annat: i stället för att förmedla det som bibliotekarien ansåg var god litteratur

och högkvalitativ kunskap, skulle man lyssna på vilka värderingar olika grupper uttryckte och tillsammans hjälpas åt att formulera vad som var kultur och kunskap. Därmed utvecklades det som Ørom betecknat som en socialarbetaridentitet. Forskningsbibliotekarierna höll dock i högre grad kvar sin tidigare identitet och bibliotekarieyrket kom därmed att präglas av större spridning – det utvecklades ”subsystem” inom professionen.³⁴

Under 1980-talet växte inte den offentliga sektorn som tidigare och professioner med nära anknytning till staten fick därför allt snävare ramar. Dessutom förändrades relationen mellan medborgarna och de yrken som representerade staten. Olika former av användarorientering slog igenom och användarna skulle på ett nytt sätt vara med och utforma verksamheterna. Många bibliotekarier upplevde att deras yrke reducerades till ett rent servicearbete. Bibliotekariernas närhet till staten, som på många sätt varit givande under 1960- och 1970-talen, blev därför mer problematisk under 1980-talet. Under 1980-talet rörde man sig alltså bort från kulturförmedlar- och ämnesspecialistidentiteterna. I stället framträdde informationsorganisatörsidentiteten, bland annat uttryckt i att man började hjälpa företag med deras informationsbehov. I och med informationsteknikens ökande genomslag uppkom även rollen som informationsförmedlare, där bibliotekarien till stor del stödjer sig på informationsteknik för att hjälpa användaren. Schreiber menar att både folk- och forskningsbibliotekarier fick mer informationsförmedlande uppgifter under 1980-talet och att de två delsystemen därför åter kom att närma sig varandra.³⁵

De ständiga besparingskraven och tvivel inför hur professionen ska utvecklas i framtiden har sedan 1990-talet inneburit att man prövat nya arbetsuppgifter. Det har lett till större variation mellan bibliotek vad gäller inriktning, organisationsformer och liknande och därmed även större spridning bland bibliotekarierna. Den en gång relativt homogena yrkesgruppen kan numera indelas i en rad underkategorier. Informationsorganisatörs- och informationsförmedlaridentiteterna har fortsatt att dominera sedan 1980-talet, men sedan dess har även den upplevelseförmedlande identiteten uppkommit.³⁶

Eva Akenine och Nadine Alvarado undersöker i en uppsats hur bibliotekariernas olika roller förändrats de senaste åren. Akenine och Alvarado ser att ämnesspecialistrollen tar mycket tid. Kulturförmedlaruppgiften anses viktig av bibliotekarierna, men den kan inte utvecklas på grund av tids- och resursbrist. Rollen som informationsorganisatör utförs inte aktivt, eftersom man på många håll valt att köpa in de

tjänsterna i stället. När man frågar om bibliotekariernas identitet som informationsspecialister får man mycket varierande svar – några anammar rollen med glädje, medan andra upplever ett stort personligt motstånd. En annan roll som författarna identifierar är som användarhandledare, vilket är en uppgift på frammarsch. Uppsökande verksamhet är däremot på tillbakagång.³⁷

Maj Klasson diskuterar vilka roller som kan komma att bli viktigare i framtiden. Det är exempelvis bibliotekarien som lärare, som handledare, som vuxenutbildare, som kulturförmedlare och som problemlösare.³⁸

Nya roller kolliderar med gamla

Ørom menar att de nya identiteterna kan förklara varför många bibliotekarier menar att de har svårt att hitta sin nya yrkesroll. Många har fortfarande sina rötter i kulturförmedlar- och ämnesspecialistidentiteterna, vilka utgör kärnan i det traditionella bibliotekariearbetet. Samtidigt handlar en stor del av arbetet om teknikbaserat informationsarbete och många upplever att den delen av verksamheten har hög status, medan exempelvis förmedlingsarbetet har lägre status. Konflikten mellan bibliotekariernas egna värderingar och den tekniska inriktningen kan leda till ett uttalat eller outtalat motstånd mot förändringar och omorganisationer som uppfattas ha med den nya tekniken att göra. De allt fler arbetsuppgifterna och den större specialiseringen gör också att många upplever en avsaknad av helhetsupplevelse, vilken man anser sig ha haft tidigare. Den nya tekniken kan ge en känsla av sammanhang på processnivå, eftersom man genom tekniken kan följa hela arbetsprocessen. Ørom menar dock att en sådan ”helhetssyn” inte kan jämföras med en tidigare kulturpolitisk helhetssyn på biblioteksarbetet.³⁹ Även Schreiber pekar på att de olika identiteterna är svåra att förena; kulturförmedlar- och ämnesspecialistidentiteterna har fokus riktat mot verksamheternas innehåll, medan de nyare identiteterna har en teknisk och ekonomisk orientering.⁴⁰

Den konflikt som Ørom pekade på 1993 är alltjämt levande. I en magisteruppsats konstaterar Taru Leino och Elin Lundmark att diskussionerna om bibliotekarieyrket fortfarande speglar tre diskurser: en traditionell, en marknadsekonomisk och en informationsteknisk. Vad som är professionens kärna skiljer sig mellan de olika diskurserna. I den traditionella betonas det sociala samspelet med användare, det vill säga litteraturförmedling och utåtriktad verksamhet. I den diskursen anses informationstekniken mest skapa problem. I den marknadsekonomiska framhålls i stället att biblioteket ska drivas som ett företag. Bibliotekarien ska ge användaren det han eller hon vill ha, oavsett vad det är. I

den informationstekniska diskursen är inställningen till informationstekniken mycket mer positiv och där understryks särskilt bibliotekariens pedagogiska roll som lärare i informationskompetens. Diskurserna finns sida vid sida. Med andra ord finns det enligt Leino och Lundmark inte någon entydig självförståelse inom branschen.⁴¹

Informationsteknikens påverkan på yrket väcker alltså fortfarande starka känslor. Trine Schreiber menar att bibliotekariernas beskrivningar av sig själva och sitt yrke alltid har präglats av en spänning mellan å ena sidan en teknisk orientering och å andra sidan en mer humanistisk inriktning. Ibland har mötet mellan inriktningarna lett till hinder på grund av att det uppstått en ”kamp” dem emellan, men ibland har mötet inneburit en styrka genom att det lett till experiment med självbeskrivningen och därmed nya, utvecklande uppfattningar om vad det innebär att vara bibliotekarie.⁴²

Det finns en diskussion om huruvida bibliotekarieryrket alls förändrats, och då särskilt i relation till den nya informationstekniken, eller om det i grund och botten är samma yrke. Enligt personer som representerar den första ståndpunkten innebär den nya tekniken att bibliotekarieryrket har förändrats till sin karaktär. En förhoppning är att anknytningen till den nya tekniken också gör att yrkets status höjs, eftersom arbeten med tekniskt innehåll ofta erhåller större respekt i samhället än ”mjuka” arbeten. Andra menar att den nya tekniken endast har förändrat bibliotekariernas redskap, men att arbetsuppgifterna är och förblir detsamma, nämligen att tillhandahålla och tillgängliggöra information, oavsett om det sker med hjälp av kortkataloger eller Internet.⁴³

Emmelie Jansson har i en magisteruppsats undersökt hur folkbibliotekarierna som gick utbildningen på 1970-talet upplevt att yrket förändrats. Hennes slutsats är att yrket vid en första anblick förändrats mycket, men att det på flera sätt är detsamma om man skrapar på ytan. Arbetsuppgifter som bokkännedom, litteraturförmedling och rent hantverksmässiga arbetsuppgifter såsom bokuppsättning och boklagring är och förblir detsamma. De tillfrågade bibliotekarierna upplever att datoriseringen inneburit den största omställningen och många hade en negativ inställning till den nya tekniken i början. Med tiden har man däremot sett fler och fler fördelar, exempelvis en allt bättre överblick över det egna och andra biblioteks bestånd.⁴⁴

Kerstin Sevón har i en avhandling studerat hur bibliotekarierollen påverkades i samband med införandet av yrkeshögskolorna i Finland. Utgångspunkten var att de omfattande pedagogiska och organisatoriska

förändringar som införandet av yrkeshögskolorna innebar, erbjöd utmaningar och möjligheter för bibliotekarierna. Sevón menar dock att bibliotekarierna inte lyckades omförhandla sin yrkesroll i samband med omorganisationen. Dels var inte andra aktörer beredda att anamma bibliotekariernas kompetens, dels var bibliotekarierna själva osäkra på sin kompetens och hur den förhöll sig till andra yrkesgruppers. Så småningom lyckades bibliotekarierna etablera sig, men de andra yrkesgruppernas kunskaper om vad bibliotekarierna arbetade med och kunde erbjuda fortsatte vara begränsade.⁴⁵

Är bibliotekarieyrket en profession?

På 1960- och 1970-talen diskuterades ofta om bibliotekarieyrket kan betraktas som en profession eller ej. Vissa menar att det är möjligt, andra att bibliotekarierna saknar något eller några av de kriterier som måste vara uppfyllda för att betraktas som en profession.

Kriterier på en profession

En tidig inriktning av professionsforskningen inriktade sig på att definiera vad som utmärker en profession. Den här forskningen kallas ibland essentialistisk, eftersom den förutsätter att det finns en viss essens eller vissa karakteristiska drag inom professioner. De essentialistiska perspektiven var vanliga under efterkrigstiden fram till mitten av 1970-talet.⁴⁶

Talcott Parsons är en representant för den inriktningen. Han menar att professioner utvecklats som en del av det moderna samhället, där olika yrkesgrupper får ansvaret för att lösa olika problem. Utgångspunkten för professioner är modern vetenskap. I sitt arbete karakteriseras professionerna av affektiv neutralitet, det vill säga att man inte blir känslomässigt engagerad i sina klienter, av ett intresse av att verka för det allmännas bästa, av att man grundar sina bedömningar på universella principer och att man får sin status med hjälp av förvärvade egenskaper – till exempel utbildning – och inte genom exempelvis arv. Dessutom ska relationen till klienten utmärkas av att man har med varandra att göra i en viss, specifik fråga och inte har en allmän relation.⁴⁷

Richard Hall menade å sin sida att kriterier på en profession är att yrket utgår från en egen teoretisk kunskapsbas, att yrkesutövarna själva och av andra betraktas som auktoriteter inom området, att det har en egen fackterminologi och gemensamma etiska normer, liksom höga ambitioner och ett personligt engagemang.⁴⁸ W.J. Goode ville särskilt framhålla en delad identitetskänsla och att yrkesgruppen har en viss kontroll över återväxten, exempelvis över hur utbildningarna och antagningen till dessa ser ut.⁴⁹

Bibliotekarieyrket – en profession eller ej?

Kan då bibliotekarieyrket anses vara en profession? Ja, menar exempelvis briterne Russel Bowden och Tania Konn och Norman Roberts.⁵⁰ Bibliotekariernas relation till klienterna och deras arbete för det allmännas bästa faller inom ramen för definitionen av en profession. Likaså har utbildningen akademiserats och en biblioteks- och informationsvetenskaplig forskning börjat etableras. Nej, bibliotekarieyrket är inte att betrakta som en profession, menar andra. Särskilt kriteriet att yrkesgruppen måste utgå från en teoretisk kunskapsbas i sitt arbete har lyfts fram. Sociologen Amitai Etzioni, W.J. Goode och den norske biblioteksforskaren Johan Olaisen menar att bibliotekarieyrket saknar en egen kunskapsbas och att det därför inte kan betraktas som en profession. I stället kan bibliotekarieyrket sägas vara en semiprofession. Semiprofessioner utmärks av en vagt definierad kunskapsbas och att de i hög grad förmedlar kunskap i stället för att själva producera den. Semiprofessioner utmärks av halvspecialiserad personal som är underställd överordnade, av relativt kort utbildning och av stor andel administrativa uppgifter.⁵¹

Bibliotekariernas professionella projekt

Den essentialistiska forskningen var som nämnts vanlig fram till mitten av 1970-talet. Sedan dess har allt fler forskare vridit på frågan och studerar i stället hur bibliotekarier agerar för att bli betraktade som en profession.

Professionella projekt

Under 1970-talet började de essentialistiska teorierna att ifrågasättas av bland annat forskare med ett neo-weberianskt perspektiv. Dessa började i stället intressera sig för olika yrkesgruppers professionella projekt, det vill säga deras strategier för att uppnå den autonomi och högre status som är förknippat med professioner. Professionaliseringssträvandena ses då som uttryck för en kamp om status på en begränsad arbetsmarknad och alltså hela tiden i konkurrens med andra yrkesgrupper. I sin strävan försöker grupper muta in områden där de blir experter, får exklusiv tillgång till kunskap och har ett tolkningsföreträde – de skaffar sig med andra ord monopol på ett visst problemområde. Gruppen avgränsar sig och utestänger andra från att tas upp i gemenskapen, så att man behåller kontrollen över problemområdet och kan hävda sin position gentemot andra yrkesgrupper. Detta tillvägagångssätt brukar kallas ”social closure”. Olika verktyg kan användas för utestängningen, men de viktigaste är kunskap och utbildning.⁵²

Det som av den essentialistiska forskningen betraktades som utmärkande drag hos professioner, kan i stället ses som ambitioner hos mindre etablerade professioner. Ett exempel är teoretisk kunskap – i stället för att betrakta det som något som utmärker professioner, ses det som något som mindre etablerade yrkesgrupper eftersträvar som ett led i sitt professionella projekt, eftersom teoretisk kunskap brukar förknippas med professioner.⁵³ Kunskap har ett stort symbolvärde; om inte arbetsmarknaden, samhället och övriga professioner betraktar yrkesgruppen som en profession med unik kompetens kommer den att ha svårt att göra sig gällande. Med det här perspektivet behöver inte alltid en teoretisk utbildning ha så stor relevans för det praktiska yrkesutövandet, utan kan ses som ett led i legitimerandet av yrket.⁵⁴

En forskare som har tillämpat dessa tankegångar just på bibliotekarieryrket är Andrew Abbott. Abbott använder begreppet ”jurisdiktion” för att beskriva det verksamhetsområde som yrkesgrupper med professionssträvanden försöker muta in. En grupp kan försöka ta över någon annans område, till exempel genom att formulera om ett problem med sina egna facktermer. Yrkesgrupper strävar efter att få så stort verksamhetsområde som möjligt, men samtidigt menar Abbott att det inte får bli för stort, eftersom det då kan bli svårhanterligt och leda till att jurisdiktionen faller sönder i flera olika områden.⁵⁵

Abbott menar att bibliotekariernas verksamhetsområde främst handlar om kunskapsorganisering och informationshantering. Han anser att verksamhetsområdet är svagt, vilket till stor del beror på att bibliotekarieryrket är så tydligt kopplat till biblioteksinstitutionen. Bibliotekarierna har därmed osynliggjorts och likställts med institutionen i stället för att betraktas som professionella och flexibla yrkesutövare. Bibliotekarierna har försökt påverka sitt verksamhetsområde genom att göra anspråk på närliggande informationsområden. Exempelvis har man rört sig från den smalare biblioteksforskningen mot den bredare biblioteks- till informationsvetenskapen. Försöken att vidga verksamhetsfältet har varit möjliga tack vare att ingen enskild yrkesgrupp kunnat hävda information som sin egen domän, då informationsområdet av tradition är splittrat mellan många olika yrkesgrupper.⁵⁶

I magisteruppsatsen *Den osynliga professionen* diskuteras DIKs arbete för att höja bibliotekarieryrkets status. DIK har exempelvis försökt visa att bibliotekariernas arbetsmarknad sträcker sig utanför det traditionella biblioteket som ett led i att komma bort från den tidigare nämnda starka kopplingen mellan yrkesgruppen och bibliotekslokalen. Dessutom har DIK försökt formulera yrkets kärnkompetens och arbetat för en mer teoretisk utbildning och ökad forskningsanknytning. Däremot har förbundet enligt uppsatsens författare inte prioriterat genusfrågor. Yrkets kvinnodominans kan få konsekvenser för dess status, men det är inget som DIK har belyst i någon större utsträckning.⁵⁷

Att upprätthålla en expertroll

Som tidigare nämnts har relationen mellan bibliotekarien och användarna förändrats i och med att användarna i allt högre grad kan söka information själva och bibliotekariernas kunskapsmonopol därmed har försvagats. Yrkesgruppen har dock möjlighet att möta utmaningarna. Sociologen Valérie Fournier har pekat på att professioner inte förhåller sig passivt i relation till förändringarna, utan väljer olika sätt att möta dem. Att användaren mer och mer kan sköta sin informationsökning

på egen hand behöver alltså inte göra bibliotekariernas professionella kunskap överflödigt, men det innebär att den förändras.⁵⁸

Olof Sundin har bidragit med ett belysande exempel på hur bibliotekarierna förnyar sin expertroll. För professioner är det avgörande att kunna förmedla en bild av att man besitter exklusiv kunskap. Vilken kunskap det är, kan däremot variera över tid. Sundin menar att tekniska förändringar har stor betydelse för bibliotekarieyrkets professionella kunskap, större än för de flesta andra yrkesgrupper. Tidigare var bibliotekarier experter på samlingarna och hade med andra ord ett kunskapsmonopol – användarna var beroende av deras kompetens för att få tillgång till rätt källor och information. Kunskapsmonopolet har dock utmanats i och med att användarna har fått större möjligheter att söka information själva och deras möjligheter att ifrågasätta expertisen har ökat.

Som en följd av detta uppfattade bibliotekarierna det som nödvändigt att omformulera sin exklusiva kunskap. Ett sätt var att försöka lära ut ett ”korrekt” användarbeteende, vilket ledde till en specifik, professionell vokabulär, som med sin svårtillgänglighet bidrog till att upprätthålla en hierarkisk relation mellan bibliotekarien och användaren. Ett annat sätt var att försöka diagnostisera användarnas behov. Ytterligare ett tillvägagångssätt var att försöka lära ut en förståelse för informationens sociala kontext – vilka tidskrifter som är viktigast inom ett område, en disciplins status och liknande.

I takt med att enklare och mer användarvänliga tjänster gjort informationssökningen mindre komplicerad, har alltså analys och värdering av informationskällor och av användarnas beteenden och behov blivit viktigare delar av bibliotekariernas professionella kunskap. På så sätt har bibliotekarierna upprätthållit ett kunskapsmonopol. Genom att omformulera sin kunskap och kommunicera den till omvärlden har bibliotekarieprofessionen försökt bevara sin status, trots de omvälvande förändringar som den nya tekniken har inneburit.⁵⁹

Bibliotekarierna och genusperspektivet

En sista, om än inte särskilt omfattande inriktning, berör frågor kring genus. Det är lite förvånande att det ämnesområdet inte är större, med tanke på att biblioteken är en kvinnlig arbetsplats och därför borde lämpa sig väl för undersökningar om exempelvis könsarbetsdelningen och hur den påverkas av införandet av ny teknik.

Kvinnliga och manliga bibliotekarier

Den forskare som präglat biblioteksforskningen med genusinriktning mest är Roma M. Harris. Trots att hon skrev sin bok i början av 1990-talet är *Librarianship: the erosion of a woman's profession* ett verk som ofta citeras. Harris' poäng är att de aspekter av yrket som betraktas som mest "maskulina", till exempel teknik och ledarskap, också är de som värderas högst, medan mer "feminina" uppgifter, som barnlitteratur och kontakt med användarna, inte åtnjuter samma status. Harris anser att bibliotekariernas professionaliseringssträvanden kan ses som försök att komma bort från bilden av bibliotekarieryrket som ett kvinnligt arbete, inte minst eftersom kvinnodominerade yrken ofta har lägre status och sämre lön än andra.⁶⁰

Taru Leino och Elin Lundmark konstaterar att de biblioteksskrifter de studerar i sin magisteruppsats präglas av en frånvaro av genusdiskussioner. Detta tolkar de som att genuskontraktet är stabilt och inte under omförhandling. De märker dock ett undantag: informationstekniken. Den nya tekniken väcker mycket diskussioner, vilket författarna tolkar som att det inte är okomplicerat att införa ett manligt kodat område på en traditionellt kvinnlig arbetsplats. Författarna kan också se att konflikten förstärks av en åldersdimension: i skrifterna ställs "datakillen" mot "tanterna". "Datakillen" står för det nya och moderna, medan "tanterna" representerar de traditionella biblioteksuppgifterna. Unga kvinnor och äldre män syns däremot inte i diskussionen om vem som gör vad och vem som står för olika värderingar på biblioteket.⁶¹

Två magisteruppsatser berör manliga bibliotekariers situation. Även dessa tyder på en stabil genusordning och frånvaro av diskussioner om

yrkets kvinnodominans och de manliga bibliotekariernas ställning. De manliga bibliotekarierna är förstås väl medvetna om att de utgör en minoritet och de upplever ibland att det påverkar deras arbetssituation. Till exempel kan de känna sig osäkra på om det ställs samma krav på dem som på deras kvinnliga kollegor. Någon menar att de måste prestera ännu bättre än kvinnliga bibliotekarier för att bli tagna på allvar. Men det fanns också fördelar – i platsannonserna efterlyses ofta manliga sökanden.⁶²

Angelägen forskning om bibliotekarierna

Forskningsöversikten ger bilden av en yrkeskår som har problem med att sätta fingret på vad som utmärker deras kompetens, utöver vissa givna egenskaper såsom informationskompetens och kunskapsorganisation. Undersökningarna visar en bredd i bibliotekariernas arbetsuppgifter och att dessa varierar mellan utåtriktade sysslor och mer enskilda arbetsuppgifter bakom kulisserna.

Det finns en spänning mellan yrkets praktiska och teoretiska sidor. Spänningen märks även bland bibliotekariestudenterna, som tenderar att vara endera praxis- eller teoriorienterade. Påfallande ofta framhålls personliga egenskaper och praktisk kompetens framför teoretiska kunskaper i diskussionen om vad en bibliotekarie bör behärska. Exempelvis efterlyser arbetsgivarna särskilt praktiska färdigheter och samarbetsförmåga när de ska anställa ny personal.

Forskningen belyser att det finns skillnader mellan folk- och forskningsbibliotekarier. Medan folkbibliotekarier arbetar mer med användare, har forskningsbibliotekarier fler inre arbetsuppgifter, såsom indexering och elektronisk publicering. Arbetsgivarna formulerar delvis olika krav vid anställningen av folk- respektive forskningsbibliotekarier – exempelvis önskar man sig i högre utsträckning språkkunskaper hos forskningsbibliotekarier, medan man efterfrågar kompetens för ansvars- och utvecklingsarbete hos folkbibliotekarier. De blivande bibliotekarierna identifierar sig dessutom som antingen folk- eller forskningsbibliotekarier redan under studietiden.

Frågan om hur lika folk- och forskningsbibliotekariernas arbetsuppgifter är, om det ska finnas olika utbildningar och om man tillhör en och samma profession har diskuterats länge och givits varierande svar. Under 1950- och 1960-talen framhölls den gemensamma utbildningen, medan argumenten för separata utbildningar var fler under 1970- och 1980-talen. Under 1960- och 1980-talen var upplevelsen av att tillhöra en och samma profession starkare och även de senaste åren har utvecklingen pekat på ett närmande, exemplifierat av en sammanhållen utbildning och en gemensam intresseorganisation.

Yrket rymmer såväl traditionella som nyare arbetsuppgifter. Många har kvar sin identitet i klassiska bibliotekariesysslor, som att förmedla litteratur eller arbeta folkbildande. Samtidigt ställs många nya krav på användaranpassning, på ekonomisk rationalitet och på en öppenhet inför nya medier och genrer. Till de sedan länge etablerade kulturförmedlar-, ämnesspecialist- och dokumentalistrollerna har med andra ord lagts funktioner som informationsorganisatör, informationsförmedlare och upplevelseförmedlare, för att använda den danske forskaren Anders Øroms termer.

I synnerhet den tekniska utvecklingen har inneburit en utmaning för bibliotekarieyrket. Många har anammat de nya arbetsuppgifterna med nyfikenhet, medan andra har svårt att ta till sig ”det nya”. Den moderna tekniken har fått manlig kodning och knyts dessutom till den yngre generationen – ”datakillen” ställs mot ”tanterna” när den nya tekniken diskuteras.

Några menar att yrket förändrats i grund och botten på grund av den nya tekniken. Samtidigt anser andra att arbetet är detsamma som tidigare och att det endast är verktygen och medierna som förändrats. Ytterligare andra menar att spänningen mellan den tekniska utvecklingen och bibliotekariearbetets mer humanistiskt inriktade sidor är kännetecknande för yrket som sådant och alltid kommer att finnas kvar. Ibland sätter dessa två sidor av yrket krokben för varandra, men ibland leder spänningen fram till nya, kreativa lösningar.

Forskningen belyser att en del upplever att yrket har avintellektualiserats eller banaliserats de senaste åren. Ett tidigare fokus på verksamheternas innehåll och kvalitet upplevs ha ersatts av ett intresse för verksamheternas form och för ekonomiska och tekniska frågor. Förändringarna har hos några grupper lett till en bristande helhets känsla. Den nya tekniken kan ge en skenbar upplevelse av sammanhang eftersom man genom tekniken kan följa hela arbetsprocesser, men frågan ställs om ett sådant tekniskt processperspektiv kan ersätta en innehållsmässig helhetssyn.

Översikten visar att svenska bibliotekarier, precis som kollegor i andra länder, ofta upplever sig ha svårt att få tillräcklig respekt från omvärlden. Det kan finnas flera förklaringar till det. En är att bibliotekariernas kompetens är bred och att det därför är svårt att ge en enkel bild utåt av vad yrkeskåren kan. Ökad specialisering skulle kanske göra det lättare att berätta om yrket, men det skulle samtidigt gå stick i stäv med arbetets sedan länge karakteristiska spännvidd. En annan förklaring är att utbildningarna fortfarande är relativt okända. Forskningen har kunnat

visa att arbetsgivare uppskattar den kompetens som bibliotekarier har, men att de har en negativ bild av utbildningarna – arbetsgivarna har dåliga kunskaper om deras innehåll och fokuserar på det som de tror *inte* ingår. En tredje förklaring kan vara att bibliotekarierna är så starkt förknippade med bibliotekslokalen att utomstående bara tänker på dem som personer som arbetar på bibliotek, inte på vad de gör. Å andra sidan är biblioteket ett starkt varumärke, som för med sig många positiva associationer. Ytterligare en orsak kan vara att bibliotekarie är ett yrke med stor andel kvinnor och som därför – i likhet med andra kvinnodominerade arbeten – har svårt att nå hög samhälllig status. Det finns dock få undersökningar med genusperspektiv och den forskning som finns tyder på att könsarbetsdelningen eller yrkets kvinnodominans sällan diskuteras av bibliotekarierna själva.

Forskningen om bibliotekarieryrket som en relations- och välfärdsprofession lyfter fram att bibliotekariearbetet till stor del inbegriper möten med olika aktörer samt att biblioteken är en del av den offentliga sektorn och därmed konkurrerar med andra offentliga verksamheter. Bibliotekarierna är därför tvungna att kunna hävda sin verksamhet, vilket i sin tur kräver att de kan redogöra för bibliotekens funktion och sin egen insats på ett abstrakt men samtidigt enkelt och lättillgängligt sätt för till exempel användare, politiker, tjänstemän och journalister. De måste med andra ord betrakta sin egen verksamhet med en utomståendes ögon och beskriva den med ord som är begripliga för någon som inte är så insatt i biblioteksfrågor. Att placera in biblioteken i det större perspektivet blir därför en angelägen uppgift även fortsättningsvis.

I det sammanhanget är det intressant att konstatera att inläsning och omvärldsbevakning, exempelvis hålla sig à jour med det utvecklingsarbete som pågår inom biblioteksvärlden, tar en liten del av bibliotekariernas arbetsvecka i anspråk, närmare bestämt knappt en tjugondel av arbetstiden. Det finns således inte så stort utrymme för bibliotekarierna att under arbetstid reflektera kring sin egen roll eller utvecklingsfrågor.

Relationen till användarna diskuteras av flera författare. Inte minst har användarnas möjligheter att på egen hand söka information inneburit en ny situation för bibliotekarien, som i och med detta förlorat sin expertroll. 2000-talets bibliotekarie varken kan eller vill vara en ”besserwisser”, men vill inte heller vara helt passiv. Många formulerar en tredje möjlig väg, som bygger på ömsesidig respekt och på en dialog mellan bibliotekarien och användaren. I ett sådant möte är bibliotekarien säker på sin egen kompetens och på vad han eller hon kan

bidra med, men upplever inget behov av att pracka på användaren sina åsikter. Ett exempel som ställer frågan på sin spets är det känsliga mötet mellan forskningsbibliotekarien och forskaren: hur kan bibliotekarien agera som expert i relation till en specialist? Ömsesidig respekt och en förståelse för i vilket sammanhang informationen producerats och hur forskaren använder densamma kan göra mötet fruktbart för båda parter.

Är bibliotekarieryrket över huvud taget en profession? Ja, svarar vissa, med hänvisning till bibliotekariernas fackmannamässiga relation till användarna, målsättningen att arbeta för det allmännas bästa, en gemensam yrkesidentitet, den numera akademiska utbildningen och en framväxande vetenskaplig kunskapsbas. Nej, svarar andra, med hänsyn till att bibliotekarier i första hand förmedlar kunskap som andra framställt i stället för att producera egen. Man pekar också på arbetets förhållandevis praktiska karaktär och på att omvärlden inte alltid ser bibliotekarier som professionella auktoriteter, vilket brukar betraktas som utmärkande för en profession. Yrket har i stället ibland karakteriserats som en semiprofession, vilket betecknar ett kvalificerat yrke som inte uppfyller samtliga krav på att vara en profession enligt de klassiska kriterierna.

Diskussionen om huruvida yrket är en profession eller ej är numera inte särskilt intensiv. I stället intresserar man sig för hur representanter för bibliotekariekåren agerar för att hävda sitt yrke: hur man mutar in ett kunskapsområde som sitt eget, hur man avgränsar sig gentemot andra yrkesgrupper och hur man använder forskning och utbildning som medel för att nå sina mål. Exempelvis har fackförbundet DIK försökt formulera yrkets kärnkompetens och mjuka upp dess koppling till bibliotekslokalen. Däremot har DIK inte i någon större utsträckning intresserat sig för kvinnodominansen inom yrket och vad den kan betyda för dess ställning.

Bibliotekarierna har även på andra sätt försökt försvara sin status. I takt med användarnas ökande förmåga att söka information på egen hand har bibliotekariens tidigare expertroll försvagats. Parallellt med förändringarna har bibliotekariens uppgift omformulerats till att analysera användarens behov, att bedöma olika källors kvalitet och att lära ut ett korrekt sökbeteende. En särskild vokabulär har utvecklats för ändamålet. På så sätt har bibliotekarier försökt behålla sitt kunskapsmonopol och sin roll som experter i relation till användaren.

Som framgått tar alltså litteraturen upp många problem och uppsatserna och avhandlingarna kan ibland upplevas som nedslående läsning.

Samtidigt finns det mycket som är hoppningivande, såsom försöken att sätta ord på sin kompetens och en tydligare och mer kommunikativt inriktad relation till användarna. Likaså framgår det att bibliotekarier är en ambitiös yrkeskår med höga krav på sig själva.

Dessutom är själva stötandet och blötandet av frågorna positivt. Modern teknik, nya medier, skiftande direktiv och snävare ekonomiska ramar (åtminstone för folkbibliotekens del) har präglat de senaste tio, tjugo åren. Förändringarna har gett upphov till funderingar kring hur bibliotekarierollen ska se ut framöver. Den forskning som finns bidrar till att belysa processen på ett mycket lovt värt sätt och ytterligare forskningsinsatser skulle kunna medverka till att underlätta yrkeskårens utveckling och öka dess möjligheter att leva upp till sina höga ambitioner.

Med utgångspunkt i forskningsöversikten kan ett behov av tid för reflexion märkas. Mycket av den senaste årens biblioteksdiskussion har handlat om form och mindre om verksamheternas innehåll. Många saknar en helhetssyn och beskrivningar av vilken roll biblioteken och därmed bibliotekarierna ska spela och bibliotekarierna ges lite tid till eftertanke och utvecklingsarbete under arbetstid.

Bristen på utrymme för eftertanke och diskussion om yrkets innehåll kan vara en bidragande orsak till att man har svårt att sätta fingret på sin kärnkompetens och till att bibliotekarierna ibland är osäkra på vad de kan bidra med i mötet med användarna. Det kan också vara en förklaring till att det kan vara komplicerat att förmedla yrkets relevans till utomstående – enstaka berättelser om bra verksamheter eller bibliotekarier slår helt enkelt inte an en sträng hos utomstående. Utrymme för diskussioner om biblioteksverksamheternas innehåll och om vad bibliotekarier kan bättre än någon annan yrkesgrupp, hur biblioteken kan placeras in i ett större sammanhang och hur bibliotekarien själv bidrar till den helheten, skulle däremot kunna ge såväl resonans hos beslutsfattare som större tydlighet inåt och ett ökat självförtroende i relation till användarna.

Noter

- ¹ Däremot berörs inte forskning om bibliotekariernas image eller om bibliotekarieutbildningarna.
- ² Ett stort tack riktas till Jenny Hedman, doktorand vid BHS, för litteraturtips.
- ³ Lars Seldén och Mats Sjölin påpekar även de hur osynliga bibliotekarier vid vetenskapliga bibliotek och företagsbibliotek är i diskussionen yrkeskårens kompetens och utbildning. Seldén & Sjölin 2003, s 62.
- ⁴ Kappelin Rääf & Lundgren 2004, s 23-26. Olofsson Liljedahl & Tagesson 2006, s 60. Gullin 2006, s 33-35.
- ⁵ Almerud 2000, s 10-11. Carlsson & Nordell 2004, s 28.
- ⁶ Carlsson & Nordell 2004, s 28-29. Olofsson Liljedahl & Tagesson 2006, s 31-34.
- ⁷ Kappelin Rääf & Lundgren 2004, s 59-60.
- ⁸ Eslon & Ljungdahl 2006, s 75-78.
- ⁹ Roberts & Konn 1991, s 68.
- ¹⁰ Andersson & Strandberg 2007, s 56-65.
- ¹¹ Seldén & Sjölin 2003, s 24-26, 45.
- ¹² Ducander 1999, s 116.
- ¹³ Carlsson & Nordell 2004, s 21.
- ¹⁴ Ørom 1993, s 37-40.
- ¹⁵ Schreiber 2006, s 39.
- ¹⁶ Ducander 1999, s 92-94.
- ¹⁷ Schreiber 2006, s 35-36, 41.
- ¹⁸ Schreiber 2006, s 16, 29-42.
- ¹⁹ Schreiber 2006, s 32-33.
- ²⁰ Klasson 1997, s 13-15. Carlsson 2007, s 14-15.
- ²¹ Schreiber 2006, s 34-35.
- ²² Sundin 2006, s 83.
- ²³ Hedman 2005, s 6.
- ²⁴ Hedman 2005, s 6-7.
- ²⁵ Moring & Hedman 2006, s 106.
- ²⁶ Moring & Hedman 2006, s 106.
- ²⁷ Moring & Hedman 2006, s 104, 107.
- ²⁸ Moring & Hedman 2006, s 114-116.
- ²⁹ Moring & Hedman 2006, s 115-116.
- ³⁰ Hurtig & Johansson 2002, s 53-56.
- ³¹ Sandblom & Sigudsson 2006, s 74-77.
- ³² Arvidsson & Ehn 2005, s 65-70.
- ³³ Schreiber 2006, s 19-23. Ørom 1993, s 37-40.
- ³⁴ Schreiber 2006, s 23-29. Ørom 1993, s 37-40.
- ³⁵ Schreiber 2006, s 33-39. Ørom 1993, s 37-40.
- ³⁶ Schreiber 2006, s 39-41. Ørom 1993, s 37-40.
- ³⁷ Adenine & Alvarado 2004, s 57-70.

- ³⁸ Carlsson 2007, s 14-15.
³⁹ Ørom 1993, s 41, 42.
⁴⁰ Schreiber 2006, s 39.
⁴¹ Leino & Lundmark 2006, s 73-74, 80-81.
⁴² Schreiber & Elbeshausen 2006, s 10.
⁴³ Kappelin Rääf & Lundgren 2004, s 8-9.
⁴⁴ Jansson 2007, s 53-67.
⁴⁵ Sevón 2007, s 271-277.
⁴⁶ Sundin: "Studies of professions".
⁴⁷ Schreiber 2006, s 20-21.
⁴⁸ Schreiber 2006, s 24.
⁴⁹ Schreiber 2006, s 25.
⁵⁰ Carlsson & Nordell 2004, s 20. Roberts & Konn 1991, s 68.
⁵¹ Schreiber 2006, s 25, 36. Moring & Hedman 2006, s 102. Carlsson & Nordell 2004, s 7, 21.
⁵² Schreiber 2006, s 26. Sundin: "Studies of professions".
⁵³ Sundin: "Studies of professions".
⁵⁴ Carlsson & Nordell 2004, s 10.
⁵⁵ Olofsson Liljedahl & Tagesson 2006, s 13-14.
⁵⁶ Schreiber 2006, s 37-38. Carlsson & Nordell 2004, s 10. Olofsson Liljedahl & Tagesson 2006, s 14-15.
⁵⁷ Keller & Magnusson 2007, s 56-59.
⁵⁸ Sundin 2006, s 84.
⁵⁹ Sundin 2006, s 87-94.
⁶⁰ Harris 1992, s 1.
⁶¹ Leino & Lundmark 2006, s 65-67.
⁶² Lindén 2006, s 59-60. Bergström & Böngren 2005, s 48-49.

Litteratur

- Adenine, Eva & Nadine Alvarado: 'Jag försöker vara i alla hyllor'. Fokusgruppsintervjuer på en webbchatt om bibliotekariers roller, magisteruppsats BHS, 2004.
- Almerud, Peter: *Biblioteken, bibliotekarien och professionen – en rapport från fyra nordiska länder*, DIK-förbundet 2000.
- Andersson, Maria & Diana Strandberg: *Dont mention the 'L'-word. En analys av biblioteks- och informationsvetenskapsutbildades karriärmöjligheter på den alternativa arbetsmarknaden*, Lunds universitet 2007.
- Arvidsson, Annica & Åsa Ehn: *Bibliotekariebilder i dagens platsannonser. En diskursanalys*, BHS 2005.
- Bergström, Linda & Marie Böngren: *Manliga bibliotekariers upplevelser av att jobba inom ett kvinnodominerat yrke*, BHS 2005.
- Carlsson, Annette & Sofia Nordell: *Bibliotekarie på 2000-talet. En studie av bibliotekariens förändrade yrkesroll och professionalism*, magisteruppsats BHS, 2004.
- Carlsson, Kerstin: 'Allt det där ska samsas i ett och samma yrke'. En studie om folkbibliotekariers yrkesidentiteter, magisteruppsats BHS, 2007.
- Ducander, Jesper: *Quo vadis bibliotekarie? Bibliotekarierollen utifrån en analys av de fyra utbildningarna i biblioteks- och informationsvetenskap i Sverige*, Borås 1999.
- Eslon, Marie & Maria Ljungdahl: *Vad gör de egentligen? En undersökning av bibliotekariers arbetsuppgifter*, magisteruppsats BHS, 2006.
- Gullin, Anders: *Bibliotekarien och professionen. En komparativ studie av DIK-forum och Biblioteksbladet 1990–2000*, magisteruppsats BHS, 2006.
- Harris, Roma M.: *Librarianship: the erosion of a woman's profession*, New Jersey 1992.
- Hedman, Jenny: *On librarian's occupational identities: ICT and the shaping of information seeking expertise*, World Library and Information congress: 71th IFLA General Conference and Council, Oslo 2005.
- Hurtig, Christina & Eva Johansson: *Folkbibliotekarie på lika villkor? En intervjuundersökning om folkbibliotekariers kvalifikationer och vad kvalifikationerna betyder för folkbibliotekarierna och folkbibliotekets verksamhet*, magisteruppsats BHS 2002.
- Jansson, Emmelie: *Den främsta förändringen i vardagsarbetet: en studie av bibliotekariernas syn på förändring och stabilitet i arbetet*, magisteruppsats BHS 2007.

- Kappelin Rääf, Anne & Martina Lundgren: *Folkbibliotekariens yrkesidentitet: vad den består av och hur den formas*, magisteruppsats Lunds universitet, 2004.
- Keller, Julia & Cecilia Magnusson: *Den osynliga professionen. En studie över DIK:s förändringsarbete med bibliotekaryrkets status*, magisteruppsats Lunds universitet 2007.
- Klasson, Maj: ”Temat bibliotek, folkbildning och livslångt lärande” i Maj Klasson m.fl.: *Folkbildning och bibliotek? På spaning efter spår av folkbildning och livslångt lärande i biblioteksvärlden*, Borås 1997.
- Leino, Taru & Elin Lundmark: ’Arbetet handlar faktiskt om mer än att bara stämpla ut böcker och vara trevlig.’ *Arbetsuppgifter på svenska folkbibliotek 1990-2000 ur ett kritiskt diskursanalytiskt perspektiv*, magisteruppsats BHS, 2006.
- Lindén, Henrik: *Manlig minoritet. Barn- och ungdomsbibliotekarier ur ett genusperspektiv*, Uppsala universitet 2006.
- Moring, Camilla & Jenny Hedman: ”At blive bibliotekar – om læring og udvikling af professionsidentitet i uddannelse og praksis” i Trine Schreiber & Hans Elbeshausen (red.): *Bibliotekarerne. En profession i et felt af viden, kommunikation og teknologi*, Köpenhamn 2006.
- Olofsson Liljedahl, Erika & Johanna Tagesson: *Tradition, förändring och splittring. En diskursanalytisk studie av bibliotekariers yrkesidentitet*, magisteruppsats Lunds universitet, 2006.
- Roberts, Norman & Tania Konn: *Librarians and professional status: continuing professional development and academic libraries*, London 1991.
- Sandblom, Hanna & Jessica Sigurdsson: *Hur ser arbetsgivare på folkbibliotek på nyutexaminerade biblioteks- och informationsvetares kompetens? En kvalitativ enkätstudie av uppfattningar om kvalifikationskrav*, BHS 2006.
- Schreiber, Trine: ”Bibliotekarprofessionen siden 1960’erne” i Trine Schreiber & Hans Elbeshausen (red.): *Bibliotekarerne. En profession i et felt af viden, kommunikation og teknologi*, Köpenhamn 2006.
- Seldén, Lars & Mats Sjölin: ”Kunskap, kompetens och utbildning – ett bibliotekariedilemma under 100 år”, *Svensk Biblioteksforskning* 2003:4.
- Sevón, Kerstin: *Bibliotekarierollen i en ny utbildningsorganisation. En studie vid fyra yrkeshögskolor*, Åbo 2007.
- Sundin, Olof: ”Informationskompetence, ikt og bibliotekarernes professionelle ekspertise”: i Trine Schreiber & Hans Elbeshausen (red.): *Bibliotekarerne. En profession i et felt af viden, kommunikation og teknologi*, Köpenhamn 2006.
- Sundin, Olof: ”Studies of professions” i Birger Hjørland & Jeppe Nicolaisen (red.): *The Epistemological Lifeboat. Epistemology and Philosophy of Science for Information Scientists*, www.db.dk/jni/lifeboat/info.asp?subjectid=13
- Ørom, Anders: ”Bibliotekariske identiteter, formidlingsarbejde of arbejdsorganisering” i *Biblioteksarbejde* nr 39, 1993.